

EESTI KUNSTIAKADEEMIA

Kunstikultuuri teaduskond

Muinsuskaitse ja konserveerimise osakond

Maarja Tomps

Prääma mõisa peahoone

Mõisa tee 14, Prääma küla, Paide linn, Järva maakond

2021/2022 õppeaasta

Arhitektuuri konserveerimise ja restaureerimise täiendkoolituse lõputöö

Paide 2022

¹SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
Objekti liik ja alusandmed	3
Objekti valiku põhjendus	3
Töö eesmärk	4
Asukoha- ja krundiplaan	5
1. AJALOOLINE ÜLEVAADE	7
Ülevaade objekti üldisest taustaloost	7
Ülevaade objekti omanikest	8
Ülevaade objekti ehitusloost ja -etappidest	12
HOONE MATERJALIKASUTUSE JA TEHNILISE SEISUKORRA KIRJELDUS	14
VÄÄRTUSED	16
SÄILITAMISE ETTEPANEKUD	26
KOKKUVÕTE	27
KASUTATUD KIRJANDUS JA TEISED ALLIKMATERJALID	28
LISA 1	30
Lisa 2	31

1 Tiitellehel kasutatud foto: Järvamaa muuseum, PM F 2685:2: Prääma mõisa ees 1930-ndatel a, 1930. aastad.

SISSEJUHATUS

Objekti liik ja alusandmed

Asukoht: Mõisa tee 14, Prääma küla, Paide linn, Järva maakond

Kuuluvus: katastrinumber 56701:001:0930

Ehitusaasta: 19. sajandi II poole keskpaik või lõpp²³⁴/1866. aasta⁵⁶/1880. aasta⁷

Objekti valiku põhjendus

Ametist ja asukohast sõltuvalt osutus valitud piirkonnaks Järvamaa (töötan kirjutamise hetkel Muinsuskaitseameti Järvamaa nõunikuna). Mõisate peahooned on minu jaoks olnud juba lapsepõlvest saati võimsateks mäluaikadeks, sest nende säilitamise ja väärtustamisega tegeleb minu perekond ühel või teisel moel juba kolmandat põlve. Lisaks on punasest telliskivist hooned mulle alati väga sümpaatsed tundunud. Viimase tõuke andsid teemavalikul mulle aga ametialased väljakutsed, mil mulle aina enam tundub, et visuaalselt ja/või füüsiliselt kehvast seisusest ajaloolisi hooneid pigem välditakse. Leian, et kui kellelgi on võimalusi ja soove taastada ajalooline hoone, siis ei tasu räämas hooneid karta, sest just selliste ajalooliste hoonete taastamine pole mitte ainult jätkusuutlik missioonitundeline lähenemine, vaid just sellised ajaloolised hooned annavad palju rohkem mänguruumi ja võimalusi loovaks projekteerimiseks ning kaasaegsetele vajadustele kohandamiseks, kui „rahuldavas“ seisusest ajaloolised hooned mille ümberehitamine on hoopis keerulisemate

² M. Rajamäe, Mõisa kurb saatus teeb külale muret. – Järva Teataja 30. I 2010, <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=jarvateataja20100130.1.4&e=-----et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-----> (vaadatud 26. IV 2022).

³ Muinsuskaitseameti arhiiv, ERA.T-76.1.10329: Eesti NSV mõisate esialgne ülevaade – Paide rajoon. Kd II (nr 51–109). V. Ranniku. A.-128, 1978.

⁴ Muinsuskaitseameti arhiiv, ERA.T-76.1.14883: Paide vald. Prääma mõis. Eesti NSV mõisaarhitektuur. M-355, 1980.

⁵ Eesti mõisaportaali, Prääma mõis. – <http://www.mois.ee/jarva/praaama.shtml> (vaadatud 26. IV 2022).

⁶ Vikipeedia, Prääma mõis. – https://et.wikipedia.org/wiki/Pr%C3%A4ma_m%C3%B5is (vaadatud 26. IV 2022).

⁷ Muinsuskaitseameti arhiiv, ERA.5071.1.126: Kirjavahetus Paide rajooni arhitektuurimälestiste kohta. Koondkaust, 1984.

kompromisside küsimus. Nõnda kasutangi ära võimalust tõsta esile üks neist „lootusetult õnnetus seisus“ hoonetest ning fantaseerida selle rekonstrueerimise võimalikkuse teemal. Võib-olla päästab minu teemavalik tulevikus kui mitte Prääma, siis ehk mõne teise avariilise hoone.

Töö eesmärk

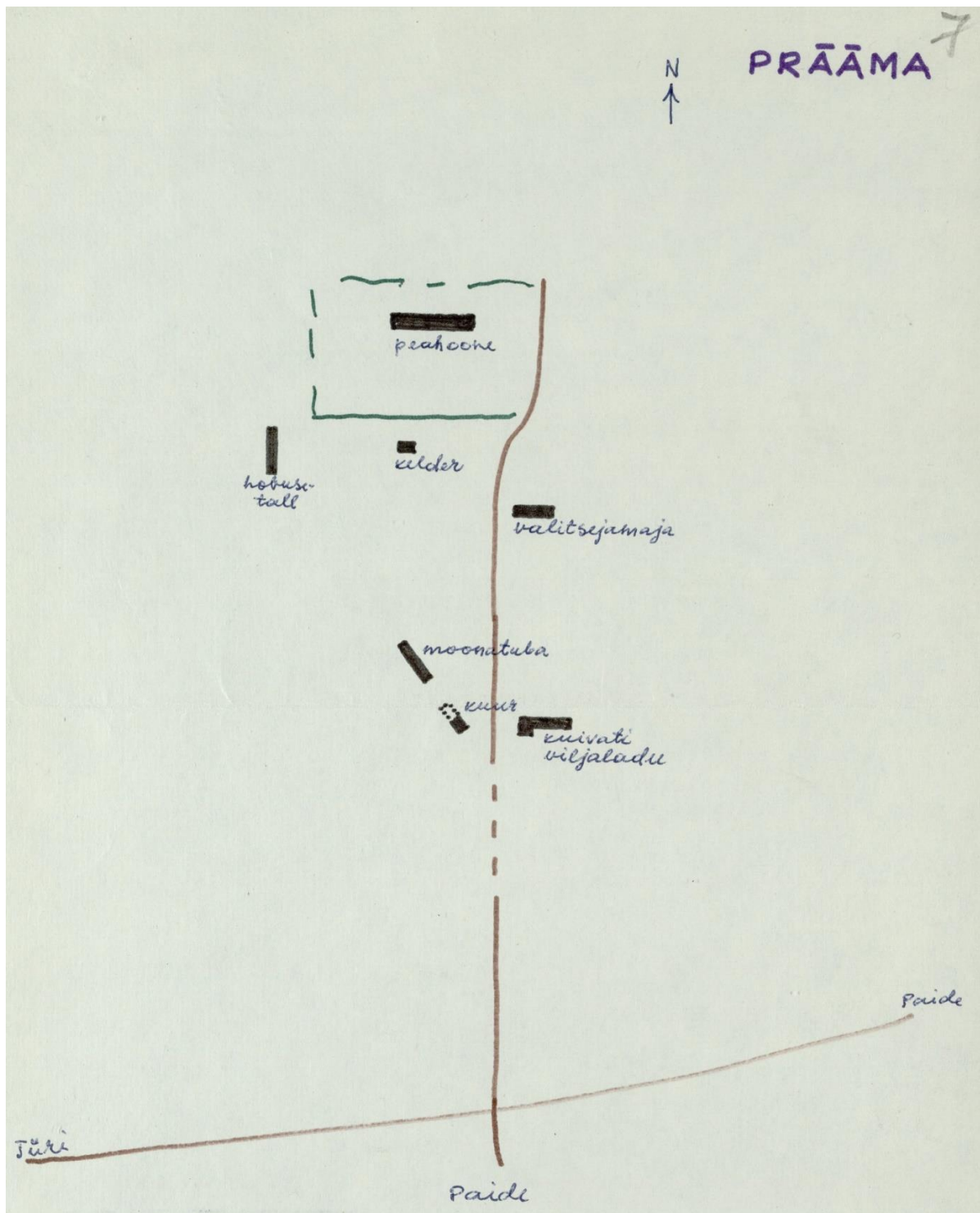
Arhitektuuri konserveerimise ja restaureerimise täiendkoolituse lõputöö laiem eesmärk on kasutada ja esitleda täiendkoolituse kursustel omandatud teadmisi hoonete ja rajatiste tehnilise seisundi, kultuuriväärtuse ja restaureerimisvõimaluste kohta Prääma mõisa peahoone näitel.

Töö koostamisel on eesmärgiks näidata pädevust arhiiviallikate otsimisel, leidmisel ja tõlgendamisel, samuti ajaloolise kaardimaterjaliga töötamisel. Samamoodi on oluline demonstreerida objekti paikvaatluse kaudu märkamise, uurimise, dokumenteerimise ja tõlgendamise oskuseid ning nähtu seostamist eelnevate teadmistega. Viimaks soovin esitada analüüsivõimet kogu teabe sidumisel üheks tervikuks ning selle põhjal järelduste tegemise oskust, mis korrektselt vormistatuna peaks andma tervikliku pildi sellest, mis ühe objektiga seoses on ajalooliselt toimunud, milline olukord võtab vastu meid tänapäeval ning mil moel võiks ja peaks edasi liikuma tulevikus.

Asukoha- ja krundiplaan

Illustratsioon 1 Präama mõisa asendiplaan Maa-ameti kaardil 26.04.2022

Illustratsioon 2 Prääma mõisa krundiplaan 01.11.1976

1. AJALOOLINE ÜLEVAADE

Ülevaade objekti üldisest taustaloost

Aastail 1467–1636 on vaatlusalusel Järva maakonda jääval territooriumil mainitud Aru mõisa. Aastail 1636–1694 oli piirkond pooleteise adramaa suurune küla või soosaar nimega *Naystemetze* (eestikeelne mugandus Naistemette). 1694. aastal rajati hävinud Naistemette küla kohale uuesti mõis, seekord nimega *Bremerfeld* (eestikeelne mugandus Prääma), mille saksakeelne nimekuju on lähtunud piirkonna 17. sajandi omaniku Hansz von Bremeni nimest. Pikalt kasutati seda piirkonda vaid pandi- või rendivaldusena, kuid 1771. aastast alates saab sellest poolmõis, mis oli Väätsa mõisaga ühendatud. 1816. aastal mõisad eraldati ning 1829. aastal sai Prääma iseseisvaks rüütlimõisaks.⁸ Mõisa järgi sai 1920. aastail nime ka ümbritsev asundus, millest 1977. aastaks sai küla, mis varemalt kuulus Paide kihelkonda, hilisemalt Paide valda. 2017. aastast alates kuulub Prääma Paide linna halduspiirkonda⁹, asudes Paide linna territooriumist linnulennult vaid umbes 400 meetri kaugusel loodes.¹⁰

Kõige suuremaks Prääma piirkonna ajaloo mõjutajaks ongi kindlasti olnud asukoht ajaloolise Paide (*Wittenstein*, alamsaksa keeles 'valge kivi') linnuse ja linna vahetu lähedus. Teiseks piirkonna arengut mõjutavaks teguriks on aga kindlasti Kesk-Eesti viljakas põllumaa, täpsemalt just selles piirkonnas levivad pruunmullad, mida leidub peamiselt Jõgevamaal, Järvamaal ja Lääne-Virumaal.¹¹ Põllumajandus ja karjakasvatus on olnud ajalooliselt, aga ka tänapäeval Järvamaal väga olulisteks mõjuteguriteks kogu piirkonna arengul. Kolmandaks, just Prääma külale iseloomulikuks arengumootoriks 20. sajandist alates, on olnud turba kaevandamine Prääma rabast (Lisa 1). Tänu sellele, et turvas on taastumisvõimeline maavara¹², on sellega Präämas püsivalt tegeletud 1920. aastate algusest (või varemgi)

⁸ M. Rajamäe, Mõisa kurb saatus teeb külale muret. – Järva Teataja 30. I 2010, <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=jarvateataja20100130.1.4&e=-----et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-----> (vaadatud 26. IV 2022).

⁹ Eesti kohanimeraamat, Prääma. –

<https://www.eki.ee/dict/knr/index.cgi?Q=pr%C3%A4ma&F=M&C06=et> (vaadatud 26. IV 2022).

¹⁰ Maa-ameti kaardirakendus, Prääma mõis. – <https://xgis.maaamet.ee/xgis2/page/app/maainfo> (vaadatud 26. IV 2022).

¹¹ Vikipeedia, Leostunud mullad. – https://et.wikipedia.org/wiki/Leostunud_mullad (vaadatud 26. IV 2022).

¹² M. Ilomets, Kas turvas on taastuv loodusvara? – Eesti Loodus 2005, nr 8,

tänapäevani¹³. Näiteks kuulutab 1942. aasta Järva Teataja oma nupukeses, et umbes 40 töölist suutsid suvehooajal toota seal umbes 40 000 tonni turvast, mis oli mõeldud eelkõige Paide linna ja selle ümbruse asutuste ja ettevõtete küttevajaduse rahuldamiseks.¹⁴ Meenutuste kohaselt sai ka lastekoduks kohandatud Prääma mõis 1945. aastast alates kütteks turvast just kohalikust rabast. Samuti saadi Viraksaare turbatööstuse elektriyaamast valgust. Lastekodulapse meenutuste kohaselt viimase peale aga alati väga kindel olla ei saanud: „Ikka pidid varuvariandina valmis olema tattinad ehk petrooleumlambid ja majapidamisküünlad.“¹⁵

Ülevaade objekti omanikest

4. juulil 1796. aastal pärib Prääma mõisa maad 126 167 hõberubla eest haagikohtunik Peter von Baranoff,¹⁶ Omakorda tema pärijateks saavad Johanna Juliana (sünd von Hastfer), major Karl Georg, oberstleitnant Joachim Klaus Heinrich ja major Trofim Johann Ludwig von Baranoff. Pärandi väärtuseks on kokku 240 000 hõberubla.¹⁷ 25. juulil 1813. aastal saab vendade vahelise kokkuleppe järel 132 000 bankorubla eest Prääma, Rõa ja Väätsa mõisa ainuomanikuks oberstleitnant J. K. H. von Baranoff.¹⁸ 2. veebruaril 1823. aastal pandib J. K. H. von Baranoff Prääma 40 000 hõberubla eest kümneks aastaks haagikohtunikproua Wilhelmine von Stackelbergile (sünd von Baranoff).¹⁹ 29. oktoobril 1835. aastal paneb

http://eestiloodus.horisonit.ee/artikkel1189_1178.html (vaadatud 26. IV 2022).

¹³ Keskkonnaamet, Prääma turbatootmisala maavara kaevandamise loa eelnõu avalikustamise teade. – Järva Teataja 17. III 2018, <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=jarvateataja20180317.2.23.1&e=-----et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-----> (vaadatud 26. IV 2022).

¹⁴ Präämas toodetakse 40 000 tonni turvast. – Järva Teataja 28. V 1942, <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=jarvateatajaew19420528.2.39&e=-----et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-----> (vaadatud 26. IV 2022).

¹⁵ M. Rajamäe, Prääma lastekodu lood. – Järva Teataja 2012, <https://jarvateataja.postimees.ee/862266/praaam-lastekodu-lood> (vaadatud 26. IV 2022).

¹⁶ Rahvusarhiiv Tartus, EAA.2486.1.1108: Peningi mõis, 1802–1930.

¹⁷ Rahvusarhiiv Tartus, EAA.2840.1.9174: Aruküla mõis (Harjumaal) I, kinnistu nr. 9, 1812–1815.

¹⁸ Rahvusarhiiv Tartus, EAA.1424.1.153: Toimik Väätsa, Rõa ja teiste mõisate valdusõiguslikes ja majanduslikes asjus, 1813–1864.

¹⁹ Rahvusarhiiv Tartus, EAA.2486.1.1295: Prääma mõis, 1820–1929.

Eestimaa Ülemmaakohus W. von Stackelbergi (sünd von Baranoff) palvel Prääma pandimõisa avalikule müügile ning selle ostab 1 500 hõberubla ja 16 600 bankorubla eest maanõunik Dettloff Christoph von Baranoff.²⁰ Pärijatevahelisel kokkuleppel saab 4. oktoobril 1860. aastal mõisaomanikuks ooberst Trofim Heinrich von Baranoff. Prääma hindamisväärtus on sel ajal 15 000 hõberubla.²¹ 18. mail 1873. aastal müüb T. H. von Baranoff mõisa esimest korda suguvõsast välja ning uueks mõisaomanikuks saab 17 000 hõberubla eest Nikolai Pilar von Pilchau.²² Sellega saab Baranoffide suguvõsa lugu Prääma mõisa maadel läbi, ent üsna tõenäoliselt algas just sel perioodil mõisa ajaloos uus peatükk, sest just sellesse aega dateeritakse Prääma mõisa tänaseni kahjuks vaid osaliselt säilinud härrastemaja ehitus.

15. märtsil 1885. aastal saab 41 000 rublase ostu kaudu mõisa uueks omanikuks Johannes parun Hoyningen-Huene.²³ 15. märtsil 1885. aastal omandab pisut väiksema summa – 30 000 hõberubla eest Prääma mõisa Woldemar von Renteln, olles viimase aadlisuguvõsa esindaja, kelle käes kinnistu on järgmised 30 aastat.²⁴ 3. detsembril 1894. aastal liidetakse Reopalu karjamõis Prääma mõisa valdustega²⁵, 5. oktoobril lisandub ka ilma taludeta Pallivere maakoht.²⁶ 11. jaanuaril 1910. aastal pärivad mõisa vennad Karl Georg Arnold ja Georg Woldemar Ewert von Renteln, kellest viimane 21. aprillil 1914. aastal venna kasuks oma mõttelisest osast loobub.²⁷ 22. oktoobril 1916. aastal toimub vendade vahel uus tehing ning 75 000 rubla eest saab mõisa viimaseks aadliperekonda kuuluvaks omanikuks G. W. E. von Renteln.²⁸

25. oktoobril 1919. aastal toimus maaseadusega mõisa võõrandamine ning mõisa uueks omanikuks sai ametlikult küll Eesti Vabariik, ent G. W. E. von Renteln elas seal perega kuni

²⁰ Samas.

²¹ Samas.

²² Samas.

²³ Samas.

²⁴ Samas.

²⁵ Rahvusarhiiv Tartus, EAA.4187.1.818: Maamõisate kinnistusraamat, 1896.

²⁶ Rahvusarhiiv Tartus, EAA.4187.1.819: Maamõisate kinnistusraamat, 1897.

²⁷ Rahvusarhiiv Tartus, EAA.2486.1.1295: Prääma mõis, 1820–1929.

²⁸ Samas.

1939. aastani, majandades nii mõisasüdant ja renditud maad 236 ha-ga kui ka turbavabrikut. 1939. aastal läks endine mõisahärra Saksamaale, misjärel kasutas mõisa territooriumi kodanliku Eesti sõjaväe ratsaväeüksus, sest mõisamaadele jäid suured tallid.²⁹

16. mail 1942. aastal asus hoonesse lastekodu, mis varemalt paiknes Mäos, ent jäi seal sõjajalgu ning Järva maavalitsuse sotsiaalosakond otsustas selle Präämasse üle viia. 1943. aastal hakkas lastekodu kimbutama ruumipuudus, sest okupatsiooniväed paigutasid mõisa hoonetesse ka oma sõjaväeüksusi. Kitsastes oludes tuli elada 1944. aastani, mil sakslased taganesid. Kohe 1944. aastal asutati aga mõisa vankrikuuri vene sõjavangide laager, kokku umbes 40 inimest. Aastail 1950–1960 toimusid hoones remondid ja põhjalikud ümberehitused.³⁰

1980. aastal toimus hoones tulekahju, mille täpsed põhjused pole teada. Küll aga liikus lastekodulaste seas jutt, et poisid olid lummatud Astrid Lindgreni Karlssonist katusel ning seadsid täiskasvanute teadmata korstnajala juurde oma elamise.³¹ Hoone jäi tollasele Paide rajooni haridusosakonnale, kes soovis sellest lahti saada, kuid ei leidnud ühtegi tahtjat. Paide piimakombinaat oleks küll tahtnud mõisahoonesse lasteaeda teha, aga kohalikud võimuorganid olid teisel seisukohal ning Paide remondi- ja ehitusvalitsus ei hakanudki hoonet ehitama.³²

1980. aastal valmis Paide rajooni täitevkomitee tellimusel ja rahastusel siiski ehitusprojekt, sest seaduse järgi tuli neil informatsiooni-arvutusjaamale ruumid leida. 1987. aastal sai informatsiooni-arvutusjaam kätte lõpetatud projekti eelarvete ja kõige muu vajalikuga ning Paide remondi- ja ehitusvalitsus alustas töid. Vahetult enne seda viidi rajoonis läbi tsiviilkaitseõppused, mille käigus tassisid formeeringud hoone põlenud prahist tühjaks ja valmistasid nii-öelda ehitustandri ette.³³

²⁹ M. Rajamäe, Mõisa kurb saatus teeb külale muret. – Järva Teataja 30. I 2010, <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=jarvateataja20100130.1.4&e=-----et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-----> (vaadatud 26. IV 2022).

³⁰ M. Rajamäe, Prääma lastekodu lood. – Järva Teataja 2012, <https://jarvateataja.postimees.ee/862266/praama-lastekodu-lood> (vaadatud 26. IV 2022).

³¹ Samas.

³² Samas.

³³ Samas.

Aastail 1987–1988 tehti mõisas töid 107 200 rubla eest, sest ministrite nõukogu korraldusega pidi mõis 1988. aastaks valmis olema. Kokku oli objekti maksumus umbes 350 000 rubla. 1988. aasta kevadeks olid üldehitustööd lõpetatud, isegi võtmetega ukсед ette pandud, ent soojatrassi ehitusel oli tekkinud tõrge. 1989. aasta lõpul esitas informatsiooni-arvutusjaama juhataja Paide rajooni täitevkomiteele kirja, millega loobus Prääma mõisast seoses sellega, et ehitaja seiskas tööd, ja tegi ettepaneku see kellelegi teisele anda.³⁴

1990. aastal võttis Paide vald Prääma mõisa maakonna hariduskoondiselt üle, ent neil polnud raha, millega mõisat korrastada. 1995. aastal pani Paide vald mõisa müüki, alghinnaga 450 000 krooni. Ostuhuviliste puudus sundis vallavolikogu alandama alghinda 10 000 kroonile, kuid 1996. aasta müügioksjonile ei tulnud ka selle hinnaga ühtegi ostusoovi. 1998. aasta kevadel soovis mõisa 80 000 krooniga osta üks Tallinna kinnisvaraettevõtte, ent kokkulepet ei sündinud, sest vallavalitsus ei soovinud hinda rohkem alla lasta.³⁵

1998. aasta sügisel ilmus neljandale enampakkumisele 80 000 kroonise alghinnaga ainsana Mehhiko ärimehe Jose Moralese esindaja ning mõis vahetaski lõpuks omanikku. Vald ei seadnud ostjale ka muid tingimusi lootes, et nii pääseb hoone edasi lagunemast. Kahjuks polnud hoone uuel omanikul kindlaid plaane ei hoonet ostes („Siin võiks olla ärimeeste keskus või mingi tootmishoone“) ega ka pärast aasta möödumist („Otsin mõisa seepärast, et see oli odav, ilus majesteetlik ehitis ja hea võimalus alustada Eestis mingi tegevusega“).³⁶ Ainsateks töödeks, mis vallavalitsuse poolt esitatud ettekirjutuste tulemusel 24 aasta jooksul tehtud, on hoone seest puhastamine, katusematerjali maha võtmine ja kilega katuse katmine, samuti korduv avade sulgemine. Praeguseks on lõppenud nii vallapoolsed ettekirjutused kui ka omanikupoolne kinnistu hooldamine.

³⁴ Samas.

³⁵ M. Rajamäe, Prääma lastekodu lood. – Järva Teataja 2012, <https://jarvateataja.postimees.ee/862266/praama-lastekodu-lood> (vaadatud 26. IV 2022).

³⁶ Samas.

Ülevaade objekti ehitusloost ja -etappidest³⁷

Prääma mõisa peahoone on 19. sajandi II poole keskpaigas või lõpus ehitatud kahekorruseline historitsistlik pseudogooti- ja klassitsismielementidega hoone. Põhiplaani on tegemist liigendatud ehitisega, mis moodustab „T“-tähe kujulise põhikorpuse ning millel on nii esi- kui ka tagafassaadil kergelt eenduvaid kitsaid kahekordseid keskrisaliite. Hoone on täies ulatuses kelderdatud, keldriruumid on võlvlagedega.

Hoonel on kõrge paekivist soklikorrus, mille pind on krohvitud. Soklikorruse aknad teevad seinapinnast tagasiaste ning on raamitud hambuvalt laotud laiade punasest telliskivist ääristega. Hoonel idafassaadil on asunud kaks suurt soklikorruse kohal kõrguvat puitverandat, millelt laskuvad vastaskülgedele kõrged kivitrepid.

Mõisa peahoone on ehitatud puhta vuugiga laotud punastest tellistest. Seinapindu liigendavad nurgaliseenid ja keskrisaliitidel lihtsad nurgapilastrid, samuti väikesed sõõr- ja rombikujulised petikud viiludes. Lisaks raamivad I korruse aknaavasid laiad eenduvad tellisäärised, mis allpool aknalaudu on pikendatud soklini, andes hoonele jõulisemat liigendatust. Akende kohale on laotud tugev hammaslõikeline simss.

Mansardkorruse aknad asusid nii arvukates viiludes kui ka vintskappidena. Enamik hoone aknaavadest on olnud täidetud kuueruudulise jaotusega akendega, erandiks soklikorruse aknad, mis olid neljaruudulise jaotusega. Puitverandade aknad on olnud kõrged, tihedate pseudogooti motiividega aknaraamidega ja 12-ruudulise jaotusega.

Hoone algsed sissepääsud on asunud verandadel, vanadel fotodel on näha kolme neljanurkse tahvliga ust, mille sees rombimotiiv. Samasuguseid tahvleid võib märgata puitveranda allosas, veranda kolmes küljes kogu veranda ulatuses.

Nii nagu puitverandadest ja avatäidetest, pole kahjuks ka hoone viilkatusest palju säilinud. Hoone põhikorpus on olnud võrdse kõrgusega katuseharjaga, erandiks puitverandade

³⁷ Kogu alapeatüki ulatuses kasutatud materjalid:

Muinsuskaitseameti arhiiv, ERA.T-76.1.10329: Eesti NSV mõisate esialgne ülevaade – Paide rajoon. Kd II (nr 51–109). V. Ranniku. A.-128, 1978.

Muinsuskaitseameti arhiiv, ERA.T-76.1.14883: Paide vald. Prääma mõis. Eesti NSV mõisaarhitektuur. M-355, 1980.

Objekti paikvaatlus, 27.04.2022.

madalamad katusepinnad. Katuste karniisid on lahendatud laiade profileeritud ja hammaslõikega vöödena, kus vööväli on laotud serviti tellistest. Viilude (välja arvatud keskrisaliidid) nurkades on karniis murtud ning sinna on paigutatud väikesed neljatahulised torne imiteerivad tulbad. Katusekatteks on ajalooliselt olnud S-kivi³⁸, verandad on olnud kaetud lamedate plekk-katustega. Kaasajal oli katusekattematerjaliks eterniit.

Hoone on olnud ahiküttega. Vanadel fotodel annavad sellest tunnistust arvukad korstnad katusel (12 tk) ning 1975. aasta inventariseerimisjoonised. Lastekodulaste meenutuste kohaselt olid endisaegse mõisa härrastemaja osad põrandad olid mosaiigis laotud, teistel tammeparkett, mis juttude järgi Viraksaare sootee tammepakkudest lõigatud. Teisele korrusele viis lai puittrepp. Saali viisid kahepoolsed klaasuksed, saalis endas oli hele mõisaaegne ahi ja Rimski-Korsakovi elevandiluust klahvidega klaver.³⁹

Lisaks on Järvamaa muuseumi kogudes just Prääma mõisast pärinevad ajaloolised mööbliesemed. Nimelt müüs 1939. aastal mõisa viimane omanik E. von Renteln oksjonil Amate Laasile Paidest ühe sohva, kaks tugitooli ja neli leentooli. Järvamaa muuseum ostis need uusklassitsistlikud mööbliesemed 1958. aastal. Mööbliriie on siidist, kirsipunasel põhjal valge-, sinise-, kollase- ja roosavärviline muster, servades kirsipunane samet. Valmistatud on need tõenäoliselt 20. sajandi algul.⁴⁰

³⁸ Muinsuskaitseameti arhiiv, ERA.5071.1.126: Kirjavahetus Paide rajooni arhitektuurimälestiste kohta. Koondkaust, 1984.

³⁹ M. Rajamäe, Prääma lastekodu lood. – Järva Teataja 2012, <https://jarvateataja.postimees.ee/862266/praama-lastekodu-lood> (vaadatud 26. IV 2022).

⁴⁰ M. Rajamäe, Mõisa kurb saatus teeb külale muret. – Järva Teataja 30. I 2010, <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=jarvateataja20100130.1.4&e=-----et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-----> (vaadatud 26. IV 2022).

HOONE MATERJALIKASUTUSE JA TEHNILISE SEISUKORRA

KIRJELDUS

Hoone vundamendi ja sokliosa seisukord tundub hoone üldist seisukorda arvestades rahuldav. Kusagil pole märgata vajumist. Hoone sokliosalt on paljudes kohtades krohvikihit maha tulnud ning paljandunud selle all olev paekiviladu. Neis kohtades võib märgata, et sajuvesi on hakanud paekivi vahelt sideainet välja uhtuma. Samuti on hoone kõrgele sokliosale kahju teinud selle välispinnale kuhjatud pinnas. Neis kohtades võib näha niiskuskahjustusi, mis väljenduvad roheliste laikudena. Parema ülevaate vundamendi ja sokliosa seisukorrast saaks keldikorrusel, ent sinna polnud turvalisuse huvides võimalik siseneda.

Hoone punasest tellisest laotud välisseinad on mitmete kahjustustega, ent taastatavad. Ka välisseinte puhul võib kohati tugevaid niiskuskahjustusi märgata. Mitmes kohas on niiskus tellise pudedaks teinud. Samuti võib märgata telliste peale tekkinud valget kihti, mis tõenäoliselt on sooladest, mis niiskusega tellisest välja tulevad. Tõenäoliselt piisaks enamike välisseinte juures väiksematest telliseparandustest, suuremaid ülesladumisi pole tarvis teha. Teine olukord on aga hoone siseseintega. Märgata võib, et mitmed siseseinad on ehitusaegsed, ent aja jooksul kõvasti kannatada saanud ning seetõttu hakanud lagunema. Väga palju võib märgata „lapitud“ seinapindasid, kus inetult eristuvad nii sideaine kui ka tellis. Tundub, et tehtud on hädapäraseid töid, välisilmele tähelepanu pööramata. Samuti võib märgata, et paljud siseseintest on hilisemad juurdeehitused, millel säilitamise väärtus puudub.

Hoone keldrikorrus on võlvitud lagedega, mis esmapilgul tunduvad üsna hästi säilinud. Kahjuks on keldrilagi ainsaks säilinud väärtuslikuks tasapinnaks, sest esimese korruse lagi moodustub betoonpaneelidest. Kahjuks puudub hoonel ka katus. Samuti pole tõenäoliselt midagi ehitusaegset katusekonstruktsioonides säilinud, märgata võib vaid hilisema katusekonstruktsiooni riismeid, mis tuleks esimesel võimalusel eemaldada.

Hoonel on palju aknaid, ent kahjuks pole ehitusaegsetest akendest samuti midagi säilinud. Keldrikorrusel aknad puuduvad, enamik avadest on laudadega kinni löödud. Esimesel ja teisel korrusel on näha hilisemaid kuuese ruudujaotusega puitaknaid. Aknad on klaasideta ning sissepääsu tõkestamiseks laudadega üle löödud. Samuti pole hoonel säilinud ühtegi ust. Üks ukseava on laudadega kinni löödud, teina ukseava võimaldab hoonesse sisse pääseda.

Samuti pole säilinud hoone kumbki puitveranda. Neist annab aimu säilinud paekivist vundamendiosa. Hoone sisetrepid on betoonist valatud, ent säilinud on puitverandale viiv algne peasissepääsutrepp.

Nagu hoone ajaloolises ülevaates mainitud, on kahjustuste põhiliseks tekkepõhjuseks tulekahju ning sellele järgnenud ümberehitused. Hoone katus on aja jooksul amortiseerunud ning tõenäoliselt seetõttu eemaldatud. Ajutise kattena kasutatud laudis ja selle peale pandud kile pole samuti ajale vastu pidanud. Kuna hoone on olnud pikalt katusetu, võib palju märgata ka sajuveest ja niiskusest tekkinud kahjustusi. Hoone sokliosa kahjustab ka selle vastu kuhjatud pinnas ja ehitusjäänused.

VÄÄRTUSED

Säilinud väärtuslike detailide ja tarindite hulk hoones pole kahjuks kuigi suur. Põhjuseks aastail 1942–1988 tehtud korduvad suuremad ümberehitustööd ning väiksemad remondid, mis olid vajalikud esmalt hoone kohandamiseks lastekodule, hiljem tulekahju tagajärgede likvideerimiseks. Kui ümberehitustöödega tehti pigem kahju sellega, et hävitati hoone väärtuslik interjööri, siis eksterjööri osas on kõige suurem kahju ilmselt toimunud ajavahemikul 1998–2022, mil hoone katus on taas hävinenud ning kogu hoone on väga pikka aega olnud kõigile ilmastikutingimustele avatud. Juba 1976. aastal tehtud mõisate inventariseerimisprotokollis on märgitud, et kahjuks on ümberehitustega kõik hoone märkimisväärsed arhitektuuridetailid hävinud.⁴¹

Objektile leiduvad väärtuslikud detailid ja tarindid:

- Hoone paiknemine krundil ja maht – hoone seisukord on avariiline, ent selle paiknemine krundil ja maht pole aja jooksul muutunud ning peaks säilima ka edaspidi. Eemaldada tuleks nõukogudeaegsed juurdeehitused, mis ülejäänud hoonega ei harmoneeru, näiteks hoone põhjaküljel asuv sissepääs, vt Pilt 6.
- Paekivist laotud soklikorrus ja sellesse hambuvalt laotud laiad punasest telliskivist äärised – soklikorrus tuleks aja jooksul kuhjunud pinnasest välja puhastada. Hoone ümbrus planeerida selliselt, et sajuveed valguksid hoonest eemale. Paekivilaotis tuleb vanast krohvikihist puhastada, teha vajalikud parandused ning uuesti kuni 10 %-lise tsemendisisaldusega lubikrohviga katta. Samuti tuleb teha parandusi soklikorruuse akende ümber laotud punasest telliskivist ääristel, vt Pilt 1.
- Võlvlagedega keldrid – keldri vundamendi ja võlvlagede seisukorda ja kandevõimet kontrollida ning need maksimaalses mahus säilitada, teha vajalikud parandused ning valada keldrile uus põrand, vt Pilt 5.
- Puhta vuugiga punastest tellistest müüri ladu, nurgaliseenid ja -pilastrid, samuti sõõr- ja rombikujulised petikud viiludes – säilitada ja restaureerida hoone välisseinad. Laduda uuesti üles varisenud või varisemisohtlikud seinalõigud, jälgides, et laotises säiliks ka hoonele omased nurgaliseenid, -pilastrid ning petikud, vt Pilt 1 ja 7.

⁴¹ Muinsuskaitseameti arhiiv, ERA.T-76.1.10329: Eesti NSV mõisate esialgne ülevaade – Paide rajoon. Kd II (nr 51–109). V. Ranniku. A.-128, 1978.

- I korruse aknaavasid raamivad tellisäärised, samuti akende kohale laotud hammaslõikeline simss – säilitada algupäraseid avad ja nende vormistus. Vanade fotode põhjal teha hoonele uued puitaknad. Soojapidavuse tõstmiseks võivad sisemised aknad olla pakettklaasiga, vt Pilt 3.
- Katuste karniisid ning torne imiteerivad tulbad – maksimaalselt säilitada ning vajadusel taastada nii katuse karniisid kui torne imiteerivad tulbad, vt Pilt 1 ja 7.
- Hoone päekivist peatrepp – samblast ning pinnasest välja puhastada, teha vajadusel vajalikud parandused.

Pilt 1 Hoone sammaldunud peatrepp ning krohvi alt paljanduv soklikorruse paekiviladu. Niiskusprobleem avaldub soklikorruse äärde kuhjatud pinnase ümbruses olevates rohelistes laikudes ning kohati valge kihiga kaetud tellistel.

Pilt 2 Kehvas seisus pudenevad siseseinad ning inetu „lappimistö“. Lisaks betoonvaluga trepp ning niiskusest tekkinud rohetavad kahjustused.

Pilt 3 Laudadega kinni löödud puitaknad ning akende kohal olev hammaslõikeline simss.

Pilt 4 Remondi käigus üles laotud ning krohvitud telliskiviseinad ning betoonplokkidest esimese korruse lagi.

Pilt 5 Keldrikorruse võlvlagi ning kinni müüritud ava.

Pilt 6 Hoone põhjaküljel asuv hilisema ümberehitusena valminud sissepääs, mis ei harmoneeru ülejäänud hoone arhitektuuriga ning mõjub kohatult.

Pilt 7 Hoone läänepoolne otsavaade. Kogu hoone ümbrus on tugevalt võsastunud ning hoonele liiga lähedal kasvavad puud tuleks eemaldada.

Pilt 8 Kõige kehvemas seisus on hoone idakülg. Kahest puitverandast on järel vaid paekivist vundament. Ülal on näha katuse äärmiselt õnnetut seisukorda.

SÄILITAMISE ETTEPANEKUD

Antud objekti uuesti kasutusele võtmise puhul ei ole tegemist ei konserveerimise ega restaureerimisega, vaid rekonstrueerimisega, sest hoone ajalooliste detailide ja tarindite hulk on väga väike ning hoone üldine seisukord on avariiline.

Esmalt oleks oluline hoone puhastamine (ehitus)rääpsust, soklikorruse välja kaevamine ja pinnase planeerimistööd. Ajutise lahendusena tuleb kiiremas korras tegeleda hoone katustamisega. Seejärel tuleks läbi viia insenertehnilised uuringud, et teada saada, millises mahus on erinevaid hooneosaid võimalik säilitada ja kui palju tuleb uuendada. Kõigil kaevetöödel tasub olla tähelepanelik võimalike arheoloogiliste leidude osas.

Säilitada tuleks hoone maht ja paiknemine krundil. Rikkalik arhiivimaterjal ning säilinud fotod annavad eksterjöõri osas hea pildi sellest, milline hoone oma hiilgeaegadel välja on näinud ning seda võib projekteerimisel eeskujuks võtta. Vajadusel lisatavad kaasaegsed elemendid peaksid harmoneeruma olemasolevaga, ent samas uue aja märgina piisavalt eristuma.

Töövõtted ajaloolistel hooneosadel võiksid olla võimalikult sarnased ajaloolistele töövõtetele. Samuti on soovitatav tööde käigus kasutada traditsioonilisi ja ajastukohaseid ehitus- ja viimistlusmaterjale (krohv, tapeet, puit, paekivi, tellis jne), v.a niisketes ruumides. Kivi- ja puitpindade katmisel ning viimistlemisel eelistada naturaalsel lubikrohvi, lubi-, liim- ja linaõlivärve.

Interjöõri kujundamise ja ruumijaotuse osas lisatingimusi ei ole tarvis seada, sest hoonet on korduvate ümberehituste käigus ruumijaotuselt tundmatuseni muudetud. Küll aga on nappide arhiiviallikate ja mälestuste alusel võimalik kopeerida ruumielementide tonaalsust, materjalikasutust ning visuaalset väljanägemist.

KOKKUVÕTE

Präama mõisa peahoone rekonstrueerimine oleks tõeline väljakutse majanduslikus mõttes, aga kindlasti ka väljakutse projekteerijale. Taastatavate ajalooliste elementide hulk hoones on väike, ent samas leidub hoone kohta piisavalt allikmaterjali, mille põhjal eksterjöõri ilme taastada.

Muinsuskaitseamet on tänapäeval seisukohal, et koopiahooned ei oma suures osas enam kultuuriväärtust, ent siinkohal võikski hoone rekonstrueerimisel kombata kultuuriajaloolise mälupaiga rekonstrueerimise piire. Tegemist pole muinsuskaitse all oleva objektiga ning lõpuks on ju oluline hoonele uue elu andmine, teadlik taaskasutus ja ajaloolise mälupaiga väärindamine.

KASUTATUD KIRJANDUS JA TEISED ALLIKMATERJALID

Eesti kohanimeraamat, Prääma. –

<https://www.eki.ee/dict/knr/index.cgi?Q=pr%C3%A4%C3%A4ma&F=M&C06=et> (vaadatud 26. IV 2022).

Eesti mõisaportaal, Prääma mõis. – <http://www.mois.ee/jarva/praama.shtml> (vaadatud 26. IV 2022).

Järvamaa muuseum, PM F 2685:2: Prääma mõisa ees 1930-ndatel a, 1930. aastad.

Keskonnaamet, Prääma turbatootmisala maavara kaevandamise loa eelnõu avalikustamise teade. – Järva Teataja 17. III 2018, <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=jarvateataja20180317.2.23.1&e=-----et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-----> (vaadatud 26. IV 2022).

M. Ilomets, Kas turvas on taastuv loodusvara? – Eesti Loodus 2005, nr 8,

http://eestiloodus.horisont.ee/artikkel1189_1178.html (vaadatud 26. IV 2022).

M. Rajamäe, Mõisa kurb saatus teeb külale muret. – Järva Teataja 30. I 2010, <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=jarvateataja20100130.1.4&e=-----et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-----> (vaadatud 26. IV 2022).

M. Rajamäe, Prääma lastekodu lood. – Järva Teataja 2012, <https://jarvateataja.postimees.ee/862266/praama-lastekodu-lood> (vaadatud 26. IV 2022).

Maa-ameti kaardirakendus, Prääma mõis. – <https://xgis.maaamet.ee/xgis2/page/app/maainfo> (vaadatud 26. IV 2022).

Muinsuskaitseameti arhiiv, ERA.5071.1.126: Kirjavahetus Paide rajooni arhitektuurimälestiste kohta. Koondkaust, 1984.

Muinsuskaitseameti arhiiv, ERA.T-76.1.10329: Eesti NSV mõisate esialgne ülevaade – Paide rajoon. Kd II (nr 51–109). V. Ranniku. A.-128, 1978.

Muinsuskaitseameti arhiiv, ERA.T-76.1.14883: Paide vald. Prääma mõis. Eesti NSV mõisaarhitektuur. M-355, 1980.

Präämas toodetakse 40 000 tonni turvast. – Järva Teataja 28. V 1942, <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=jarvateatajaew19420528.2.39&e=-----et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-----> (vaadatud 26. IV 2022).

Rahvusrhiiv Tartus, EAA.3.1.452: Protokolle, 1722–1728.

Rahvusrhiiv Tartus, EAA.858.1.7264: Erläuterungsschreiben und Beilagen der Kläger und Angeklagten in Rechtssachen, 02.1692.

Rahvusrhiiv Tartus, EAA.858.1.1480: Proklamationsgesuche der Privatpersonen und Proklamen betreffend Kauf und Verkauf der Güter, Konvokation der Kreditoren und anderes, 1771.

Rahvusrhiiv Tartus, EAA.858.1.7498: Erläuterungsschreiben und Beilagen der Kläger und Angeklagten in Rechtssachen, 17.02.1755–03.1755.

Rahvusrhiiv Tartus, EAA.1424.1.153: Toimik Väätsa, Rõa ja teiste mõisate valdusõiguslikes ja majanduslikes asjus, 1813–1864.

Rahvusrhiiv Tartus, EAA.2486.1.1108: Peningi mõis, 1802–1930.

Rahvusrhiiv Tartus, EAA.2486.1.1295: Prääma mõis, 1820–1929.

Rahvusrhiiv Tartus, EAA.2840.1.9174: Aruküla mõis (Harjumaal) I, kinnistu nr. 9, 1812–1815.

Rahvusrhiiv Tartus, EAA.2486.1.1295: Prääma mõis, 1820–1929.

Rahvusrhiiv Tartus, EAA.4187.1.818: Maamõisate kinnistusraamat, 1896.

Rahvusrhiiv Tartus, EAA.4187.1.819: Maamõisate kinnistusraamat, 1897.

Vikipeedia, Leostunud mullad. – https://et.wikipedia.org/wiki/Leostunud_mullad (vaadatud 26. IV 2022).

Vikipeedia, Prääma mõis. –

https://et.wikipedia.org/wiki/Pr%C3%A4ma_m%C3%B5is (vaadatud 26. IV 2022).

LISA 1

Mõisahoone lõunafassaad 20. sajandi I poolel, 1985. aastal (pärast põlengut), 2004. aastal ja 2022. aastal.

